

Filosofie jako archeologie?

Glosa nad texty **Pavel Hobza, *Milétská filosofie jako aristotelská konstrukce*** a **Bronislav Stupňánek, *Anaximandros. Nové přístupy ve snaze o prohloubení, zpřesnění a zjednoznačnění dosavadních znalostí***

Philosophy as Archeology?

A Remark on the texts **Pavel Hobza, *Milétská filosofie jako aristotelská konstrukce*** and **Bronislav Stupňánek, *Anaximandros. Nové přístupy ve snaze o prohloubení, zpřesnění a zjednoznačnění dosavadních znalostí***

Josef Petrželka

Když se někdy snažím studentům pokázat na široké možnosti spolupráce filosofie a jiných oborů, a tím naznačit i širší možných příhodných kombinací pro dvouoborové studium, uvádím, že je naopak obtížné najít nejen na naší fakultě obor, který by se pro kombinaci s filosofií nehodil. Dodávám přitom, že snad s archeologií si toho filosofie nemá tolik co říct. Ale budu se muset nad tím znovu zamyslet, neboť tyto dva obory k sobě mohou mít překvapivě blízko, jak nezávisle na sobě prokazují následující texty.

Knihy Pavla Hobzy *Milétská filosofie jako aristotelská konstrukce: studie o základních pojmech a představách*¹ je rozsáhlým, promyšleným a velmi pečlivým pokusem o novou interpretaci myšlení těch mužů, kteří jsou tradičně (tj. díky Aristotelovi) označováni za nejstarší filosofy. Autor důkladně analyzuje Aristotelova vyjádření o těchto nejstarších myslitelích a pokouší se odstranit nános pozdějších, právě aristotelských termínů a myšlenek, aby

se prokopal až k samotnému milétskému myšlení. S tímto cílem např. velmi důkladně – snad vyčerpávajícím způsobem – stopuje počátky filosofického užití některých termínů (ἀρχή, αἴτια) a dokazuje tvrzení, jež je obsaženo už v názvu knihy: Mnohé myšlenky a myslitelské postupy, které dnes tradičně a běžně připisujeme milétským filosofům, jsou spíše aristotelskou (dez)interpretací než autentickým myslitelským počinem Thaléta, Anaximandra, Anaximena.

Detailnímu sledování této hlavní linie knihy se bude věnovat klasická recenze jindy, vyžaduje to více času. Na tomto místě se soustředím na jeden motiv, který Hobza opakovaně využívá a který už byl předznamenán některými výrazy v předchozím odstavci – totiž na přirovnání práce historika filosofie k práci archeologa.

Hobza toto přirovnání zavádí hned v „Úvodu“ na s. 19 po konstatování, že se nám nedochovaly žádné přímé a autentické zprávy o milétském myšlení, nýbrž že jsme odkázáni pouze na zprávy nepřímé, zprostředkované (především tou aristotelskou tradicí):

1 HOBZA, Pavel. *Milétská filosofie jako aristotelská konstrukce: studie o základních pojmech a představách*. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2018.

„Pro názornost to můžeme ilustrovat jako rozdíl mezi restaurováním nějaké stavby a archeologickým průzkumem. Interpretaci dochovaného díla si lze představit jako snahu restaurovat nějakou stavbu do původní podoby. Stavba sice stojí, restaurátor ovšem musí například zjistit, jakou barvu měla původní fasáda, jak vypadaly střecha, okna a dveře, které byly kdysi zničeny požárem atd. Naproti tomu interpretace nepřímých zpráv se podobá spíše práci archeologa, který se na základě zbytků zdíva snaží odhadnout celkovou podobu stavby. V mnohých lokalitách lze navíc vysledovat dlouhodobé osídlení, což se v archeologickém záznamu projevuje tak, že lze postupně odkrývat různé vrstvy osídlení. Abychom tedy mohli rekonstruovat určitou stavbu, je třeba ji nejprve zasadit do správné vrstvy, do správného období. Rekonstrukce se totiž z velké části zakládá na analogiích a podobnostech s jinými stavbami z daného období.

I když jednotlivá restaurátorská rozhodnutí mohou značně ovlivnit celkový *dojem* z restaurované stavby, ve srovnání s prací archeologů působí jako pouhé maličkosti. Stavba mlétského myšlení se dávno rozpadla a jediné, co po ní zbylo, jsou zbytky zdíva ukryté pod nánošem interpretací. Archeologové musejí celkovou podobu stavby nejprve rekonstruovat, což ovšem neznamená nic jiného, než že ji musejí na základě mnohých dohadů, hypotéz a předpokladů doslova znovu vytvořit (ať se již jedná o slovní popis, nákres, anebo více či méně propracovaný model). Chceme-li se tedy zabývat mlétským myšlením, musíme si nejenom jasně uvědomit, že jeho interpretace se podobá spíše archeologickému průzkumu než re-

staurování stojící stavby, nýbrž především musíme postupovat takřka jako archeologové. To znamená, že je třeba nejprve porozumět různým interpretačním rovinám a kontextům (v nichž se dochovaly nepřímé informace) a teprve poté se pokusit o jeho celkovou rekonstrukci, přičemž – jak je třeba znovu zdůraznit – taková rekonstrukce není nic víc než pouhým zkusmým a přibližným náčrtem či modelem.“

Velmi podobné přirovnání se objevuje také v dizertační práci² Bronislava Stupňánka, který přirovnání historiografie mlétské filosofie k archeologii použil poprvé už v článku „Simplikiův vlastní vklad do Theofrastova svědectví o Anaximandrově (DK 12 A9/1)“³: „Jako v archeologii i zde platí, že není možné odkrýt pozůstatky Anaximandra neporušené, pokud nebudeme odkrývat jednotlivé vrstvy postupně. Nelze prorazit přímo k Anaximandrově ostatky vážně neponičili.“ (s. 2.)

V dizertační práci, jejíž součástí je mj. přepracovaná verze tohoto článku, pak Stupňánek odkazuje ještě na tradiční archeologickou práci, tedy skutečné fyzické prokopávání nánosů a hledání starých artefaktů a dokladů o životě dávných lidí. Výsledky této standardní archeologie pak využívá při zkoumání „Původu mlétské filozofie“, jež tvoří první kapitulu dizertace a široce využívá právě i všech známých reálií doby a místa.

2 STUPŇÁNEK, Bronislav. *Anaximandros. Nové přístupy ve snaze o prohloubení, zpřesnění a zjednotnění dosavadních znalostí*. Dizertační práce. Masarykova univerzita. Brno 2015 [cit. 19. 5. 2020]. Dostupné z: <<https://is.muni.cz/th/n1g22/>>.

3 STUPŇÁNEK, Bronislav. *Simplikiův vlastní vklad do Theofrastova svědectví o Anaximandrově (DK 12 A9/1)*. *Pro-Fil* 9, 1 [cit. 19. 5. 2020]. Dostupné z: <http://profil.muni.cz/01_2008/stupnane_k_simplikios.pdf>.

I když se i v této rovině projevuje silné propojení archeologie s filosofií či aspoň s dějinami filosofie, v této glose se zaměřím na samotné přirovnání práce historika (milétské) filosofie k archeologii, a to ve třech ohledech: 1. Nakolik je toto přirovnání užitečné? 2. Jaký je účel přirovnání? 3. Je přirovnání přiměřené či adekvátní?

1. Užitečnost

Bráno co nejjednodušeji, přirovnání, příklad či analogie slouží při výkladu k tomu, abychom něco méně známého vysvětlili pomocí něčeho (obecně) známějšího – pokud se to podaří, je přirovnání užitečné. Přirovnání dějin filosofie k archeologii lze z tohoto hlediska označit za užitečné, nakolik představa o práci archeologů je jistě obecně známější, protože je konkrétnější a názornější (krumpáče, rýče, lopaty, samozřejmě také jemnější nástroje včetně štětečků) a také se týká obecných historických záležitostí, jež zajímají mnohem širší publikum než speciální historicko-filosofické zkoumání.

Příhodným dokladem (a vlastně také příkladem!) je fakt, že určitě existuje obecnější povědomí např. o snaze Heinricha Schliemanna a jeho následovníků nalézt archeologický protějšek té Tróje, kterou popisuje homérský epos *Ílias*. Připomeňme si, že při vykopávkách už sám Schliemann zjistil, že na daném místě se v různých hloubkách nachází více vrstev osídlení, a musel se zabývat otázkou, která vrstva je ta hledaná homérská.⁴ Před

podobnou otázkou právě stojí i badatelé, kteří chtějí proniknout k autentickým počátkům filosofického myšlení v Řecku.

2. Účel

Zdalo by se, že otázka účelu je zodpovězena už výše – účelem tohoto přirovnání je přiblížit širšímu publiku postupy a metody bádání o nejstarších filosofech. Ale oba autoři chtějí pomocí přirovnání zdůraznit ještě určité konkrétní charakteristiky milétského bádání. A je zajímavé, že každý z nich zaměřuje přirovnání poněkud jiným směrem (i když samozřejmě jeho hlavní smysl se v podstatné míře u obou autorů překrývá). Tento rozdíl podle očekávání souvisí s odlišnými cíli obou autorů a jejich textů.

Hobza pomocí tohoto přirovnání jakoby provádí čtenáře knihy svými úvahami a vysvětluje jím charakter a význam jednotlivých kroků (viz s. 28, 33, 71, 258 jeho knihy). Přirovnání má tedy vždy rovinu metodologickou. Ale v tom citovaném úvodním představení přirovnání (jež je také daleko nejobsáhlejší pasáží o něm) se vedle toho nalézá podstatné skeptické vyhrazení k možnosti definitivní a jednoznačné rekonstrukce „stavby“ milétské filosofie: „... taková rekonstrukce není nic víc než pouhým zkusmým a přibližným náčrtem či modelem.“ Podobně zproblematizování výsledků bádání o milétské filosofii naznačuje i další užití přirovnání (s. 28):

„Podoba či rekonstrukce dané stavby bude tedy záležet na kontextu, do něhož ji archeolog zasadí, respektive na tom, že se

4 Stručný přehled Schliemannových nálezů i aktuálního stavu vykopávek podává heslo „Trója“

na *Wikipedii* (jako obvykle mnohem podrobněji v anglické verzi).

pokusí danou stavbu rekonstruovat analogicky ke stavbám ze stejné doby či kultury. Nikdy však nebude možné vyloučit, že se například na základě lepší či spolehlivější datace ukáže, že stavba patří do zcela jiné doby a kultury, což může značně ovlivnit její rekonstruovanou podobu.“

Tuto rovinu dobře ilustruje i to archeologické hledání Homérový Tróje – sám Schliemann totiž nesprávně identifikoval a datoval jeden významný nález (tzv. „Priamův poklad“), a následkem toho považoval za homérovskou Tróju vrstvu s podstatně staršími nálezy (zhruba z doby kolem r. 2500 př. n. l.).

Hobza tedy používá přirovnání pro poukaz na specifickou metodologii a nejisté výsledky svého bádání, jehož pozitivním cílem – vedle kritického odmítnutí autenticity aristotelových svědectví – je právě pokus o rekonstrukci Thalétovy, Anaximandrový a Anaximenovy myšlenkové „stavby“ (viz kapitola VIII. Mlétané).

Stupňánek pomocí přirovnání poukazuje také na specifčnost postupů a vůbec problematický charakter bádání o mlétské filosofii. Kromě toho však také zdůrazňuje samotnou vrstevnatost dochovaného materiálu a z toho vyplývající úkol určit, který materiál patří do které vrstvy, abychom posléze mohli říct, co náleží té vrstvě nejnižší, samotným mlétským myslitelům, v případě Stupňánkova textu co náleží konkrétně Anaximandroví.

V článku i jeho přepracované verzi v dizertaci Stupňánek rozlišuje čtyři vrstvy, výsledkem jejichž překrývání a skládání je dodnes dochovaná pasáž ze Simplikiova *Komentáře k Aristotelově Fyzice* (24.13), která je v předsókratovském bádání tradičně označována jako DK 12A9/1, tj. jako

v pořadí devátý zlomek k Anaximandroví ve sbírce zlomků Dielse a Kranze. Ovšem co do významu se jedná o zlomek nejdůležitější a první.

Tyto čtyři vrstvy představují („odspodu“, tj. od nejstarší vrstvy k nejmladší): původní Anaximandrův text – Theofrastův⁵ referát o Anaximandrově textu – stručný výtah z tohoto Theofrastova referátu – Simplikiovo uchopení tohoto výtahu.⁶ Tato vrstevnatost, zvláště v grafickém Stupňánkově zpracování, opět upomíná na reálné archeologické vykopávky Tróje, kde je to ovšem s těmi vrstvami ještě podstatně komplikovanější (viz grafické znázornění na *Wikipedii*).

Stupňánek se ve vlastním textu článku i v textu kapitoly v dizertaci zaměřuje na identifikaci té části dochovaného obsahu, kterou přidávají poslední dvě vrstvy, tj. samotný Simplikios a autor toho výtahu z Theofrastova spisu, s nímž Simplikios pracoval. Stupňánek přitom postupuje opatrně – pomocí „štětečku“, nikoli „lopaty“ (s. 3 v článku) – a dochází k závěru, že se podařilo tyto dvě nejsvrchnější vrstvy „spolehlivě“ oddělit a vymezit (s. 68 v dizertaci).

Jeho užití „archeologického přirovnání“ je tedy výlučně metodologické. Optimisticky vyznívající závěr ovšem nelze jednoduše klást do protikladu vůči Hobzovu skeptickému vyhrazení, protože Hobzovo zkoumání se týká těch dvou nejspodněj-

5 Theofrastos, Aristotelův následovník ve vedení jeho školy a mj. významný historik předchozího myšlení. Jeho rozsáhlý spis o názorech předchozích myslitelů se však nedochoval, proto si dnes musí předsókratovské bádání vystačit s těmi výtahy z Theofrastova spisu a s ještě pozdější recepcí těchto výtahů.

6 V článku na s. 3, v dizertaci na s. 40.

ších, a tedy nejobtížněji dosažitelných a identifikovatelných vrstev.

3. Přiměřenost

Nakolik je toto přirovnání přesné a trefné? Jinak řečeno, jaké jsou reálné rozdíly mezi prací archeologa a historika mlétské filosofie? Aby bylo posouzení přirovnání úplné, podívejme se i na tyto otázky (následně zhodnotíme, nakolik jsou tyto otázky v daném kontextu relevantní).

Jeden podstatný rozdíl je evidentní – zatímco archeolog pracuje fyzicky, používá materiální nástroje a prokopává se skutečnou zemínou, historik filosofie pracuje především duševně, jeho nástroji jsou různé psací potřeby, dnes počítače a elektronické databáze a „prokopává“ se pouze metaforicky myšlenkovým obsahem dochovaných antických textů. Ovšem tento rozdíl není tak zajímavý, navíc právě on činí přirovnání smysluplným, neboť, jak jsme řekli výše, je užitečné ilustrovat a vysvětlovat abstraktnější (a nezejvné, nenázorné) pomocí konkrétnějšího a názornějšího.

Zajímavější je rozdíl ve vztahu jednotlivých vrstev. „Filosofické“ vrstvy jsou uspořádány horizontálně, v tomtéž spisu. (Jen v takovém případě je problém nějakých vrstev ve filosofii vůbec důležitý, kdybychom totiž měli dochován přímo Anaximandrov spis, pak by Theofrastův referát, anonymní výtah z tohoto referátu i Simplikiovo uchopení výtahu představovaly pouze sekundární a méně významné zdroje.) Naproti tomu vrstvy, které svým krumpáčem a štětečkem odkrývá archeolog, jsou uspořádány vertikálně.

A také jsou – aspoň v případě Tróje – více nezávislé. Existují v zemi jedna nad

druhou, pokud by bylo možno nějakým kouzlem jednoduše odstranit vrstvu nejvyšší, archeolog by zajásal, protože by se mu odkryla vrstva nižší. Pokud bychom podobným kouzlem odstranili Simplikiov spis, nezbylo by nám nic (kromě jiných spisů podobného charakteru).

Archeologické vrstvy budou většinou nezávislé i „obsahově“, svým uspořádáním. Nová, pozdější vrstva osídlení sice mohla být ovlivněna vrstvou předchozí (např. rozmístěním základů předchozích staveb nebo jejich troskami), ale v principu se bude nové osídlení zařizovat podle aktuálních potřeb obyvatel. Naproti tomu jak Theofrastos, tak autor výtahu, tak i Simplikios do „vrstvy“ svých spisů záměrně pojímali určité motivy z vrstev spisů starších. Tyto jejich spisy by nebyly úplné, pokud by do nich starší motivy nezařadili.

To může být určitě velká výhoda při zkoumání zlomků těch starších vrstev, ale také se v tom může skrývat nebezpečí, na něž právě upozorňuje Hobzova kniha: Mladší autoři (Aristotelés a Theofrastos) mohou z různých důvodů předat obsah starších spisů (mlétských) nepřesně. Hobzovo hodnocení aristotelského vztahu k mlétskému myšlení by snad mohlo být mohlo být přirovnáno k této archeologické situaci: Novější (aristotelská) stavba použije třeba materiál ze střechy stavby starší (mlétské), opracuje jej způsobem vlastním své době, umístí jej do základů, ale přidá k němu popisek, že využitím tohoto materiálu pokračuje zcela v tradici té stavby starší.

S podobnými popisky a explicitní reflexí starších vrstev se archeologové asi příliš nesetkávají (i když by zřejmě chtěli). Ani tento rozdíl však nebrání použití našeho

„archeologického“ přirovnání k ilustraci Tedy opravdu musím znovu hledat a přiblížení práce historika (mílétské) fi- obor, který by se nehodil pro dvouoboro- losofie. Rozdíl se totiž netýká samotného vé studium s filosofií. účelu přirovnání.

PhDr. Josef Petrželka, Ph.D.

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika
josef@phil.muni.cz